NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA FE’LLAR, ULAR QO‘LLANILISHINING O’ZIGA XOS TOMONLARI

Sh. X. Nuritdinova
Farg’ona davlat universiteti, chet tili fakulteti o’qituvchisi

Anatatsiya: *Maqolada xorijiy tillarni o’rganishda qiyosiy tipologiya faninig axamiyati,nemis va o’zbek tillarida fe’llar kategoriyasi,ularning o’ziga hos tomonlari,bu farqlarni qiyosiy o’rganishning muhimligi xaqida fikr yuritiladi.*

Kalit so’zlar: *innovatsiya,grammatik kategoriya,qiyosiy tahlil,sistemali,qiyosiy,jins tizimi,sinonimik munosabat,morfologik belgilar,modal fe’llar,kopula,nominal predikat.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga “Murojaatnomasida” ta’kidlaganidek, “Innovatsiya – bu kelajak degani”. Buyuk kelajagimizni qurishni bugundan boshlasak, uni innovatsion g‘oyalar, innovatsion tendentsiyalar asosida boshlashimiz kerak.[1] Bu fikrlar, albatta, tilshunoslik faniga ham taalluqlidir. Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligi, jumladan, qiyosiy tipologiya fani oldiga zamonaviy rivojlanish tendensiyalaridan kelib chiqqan holda yangi tadqiqotlar yaratish vazifasi qo‘yilmoqda.

So'nggi bir necha o'n yilliklarda rus va chet el tilshunoslarining tillarni tipologik, ya’ni qiyosiy o'rganishga qiziqishlari tobora ortib bormoqda.

Nemis va o’zbek tillari grammatik kategoriyalari nemis tilini o’rganishning muhim masalalaridan biri bo’lib, xorijiy tilni o’qitishda katta ahamiyatga ega. Nemis va o’zbek tillaridagi kategoriyalar o’ziga xos xususiyatlarga egadir. Bu grammatik kategoriyalarni tadqiq qilish, ularning nemis va o’zbek tili bilan qiyosiy tahlili, o’xshash va farqli tomonlarini tahlili va ularinig natijasi xorijiy tilga o’qitishda ham juda katta ahamiyatga egadir. Shuningdek, xorijiy tilga o’qitishda grammatik kategoriyalarning ahamiyati, ayniqsa, og’zaki va yozma nutq ko’nikmalarini shakllantirishda va malakalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo’lib, ularni sistemali va qiyosiy o’rganish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Nemis tilini o‘rganishda o‘zbeklar uchun eng katta qiyinchilik bu nemis tili fe’li bo‘lib, fe’llning boy shakllarga egaligidir. O‘zbek tiliga mutlaqo yot bo‘lgan prefiks va asosiy shakllar hamda ichki fleksiya(o’zgarish) alohida e’tiborga molik.

Odatda solishtiriladigan tillardagi fe’llarning qoidasi bir-biriga to‘g‘ri kelmaydi. Fe’llar talab qiladigan kelishiklarning farqli tomonlari shu farqlar jumlasidandir. Masalan:

Nemis tilida: *sich interessieren für + Akkusativ*

O’zbek tilida: *qiziqmoq +j.k..*

Nemis tilida: *sich treffen + Dativ*

O’zbek tilida: *bilan shug’ullanmoq+b.k.*

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2018. - B. 20.

Vaqt, kayfiyat va jins tizimidagi ifodaning murakkab shakllari alohida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bosh va ergash gaplardagi zamonlar ketma-ketligidan oldin (bir vaqtda, oldin va keyin). Ikkala til ham tipik shakllarga ega. Tobe shakllar va ularning qo‘llanish imkoniyatlari o‘zbeklar uchun ayniqsa murakkab. Bu yerda ham tilning tizimli xususiyatini e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Olmon tilidagi fe’lning olti bo‘lakli zamon tizimi o‘zbek tilidagi fe’lning o‘n to‘rt qismli zamon tizimiga mos kelmaydi.[2]

a) Nemis tilida hozirgi zamonni ifodalash uchun faqat bitta hozirgi zamon bor — Präsens, ko‘p ma’noli, o‘zbek tilida esa to‘rtta hozirgi zamon shakli mavjud.

   Hozirgi zamon ma’nosining turli variantlari o‘zbek tilida yetti fe’l shakli bilan ifodalanadi.

b) nemis tilida o‘tgan zamonni ifodalash uchun uchta zamon, o‘zbek tilida sakkizta zamon bor.

   Ma'nosi va qo’llanishi nuqtayi nazaridan uch o'tgan zamon qisman bir-biridan keskin farqlanadi, lekin ular o'rtasida qisman sinonimik munosabatlar mavjud ekanligiga qaramay, o'tgan zamon ifodalanishida nemis tilida o’zbek tiliga yot bo’lgan o’ziga xos farqlar mavjud.

c) Nemis tilida ikkita kelasi zamon, o‘zbek tilida uchta kelasi zamon bor. Shuning uchun ikki tilning zamon tizimidagi yagona hodisalar o'rtasida rasmiy parallellik o’rnatish mumkin emas.[3]

Morfologik belgilariga ko‘ra nemis va o‘zbek tillarida bir-biridan juda farq qiluvchi infinitiv fe’l shakllari farqlanadi: a) Nemis tilida ikkita bo‘lishsizlik, lekin ikkita turkumga mos keladigan to‘rtta infinitiv shakl mavjud. Bu infinitivlarning turli sintaktik vazifalari va birikmalari o‘zbek tilida o‘ndan ortiq infinitiv shakllariga mos keladi.

a) Nemis tilida kesimning ikkita shakli mavjud: Partizip I va Partizip II.

O‘zbek tilida sakkiz bo‘lak shakli va besh qo‘shma ergash gap farqlanadi, ular nemis tilidagi bo‘laklardan farqli ravishda ish-harakatning (aspekt) holatini, zamonini, borishini yoki yakunini bildiradi, masalan;

o’qiyotgan o’quvchi — der lesende Schüler

o’qilgan text —der gelesene Text

Text o’qilmoqda —der Text wird gelesen u.a.

yoki: *o’tayotgan — das vorbeigehende*

o’tgan yil - das vergangene Jahr kabilar.

O‘zbek va nemis tillarida gapdagi fe’llarning joylashuvi bir-biriga mos kelmaydi, boshqa gap bo‘laklarida esa qisman moslik ko‘rinadi.

O’zbek tilida asosiy fe’l gapning oxirida turadi, nemis tilida esa fe’l o’rni o’zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. Nemis tilida fe'lning gapdagi o'rni o'zgarishi mumkin.

Nemis tilida kopula nominal predikat sifatida turli ifodalanadi:

Men o’qituvchiman — Ich bin Lehrer

Sen talabasan — Du bist Student.

Biz talabamiz — Wir sind Studenten.

Xuddi shu morfemalar hozirgi zamondagi fe'l shaklida ishlatiladi:

M: *(men) yozaman — ich schreibe*

(sen) yozasan — du schreibst

[2] Umarxo’jaev M.E. Nemis tili leksikologiyasi va frazeologiyasi. Andijon 2010. 216 -bet.

[3] Mirsoatov T.Z. Nemis tili grammatikasi. O'qituvchi,Tashkent.1980.

(biz) kelamiz — wir kommen u.a. ‘

Gaplarni inkor xolatida ham turlichalikni kuzatamiz:

Men ona emasman — ich bin keine Mutter

Sen bormaysan— du gehst nicht u.a.

Shaxs olmoshlarning mavjudligi odatda majburiy emas:

O’qituvchiman — Ich bin Lehrer.

Nemis tilida “*können, müssen, mögen, dürfen,wollen, sollen*” modal ko‘makchi fe’llari bilan turli modal munosabatlar ifodalanadi, bu holat o‘zbek tilida turli shakllarda beriladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalentlik kuzatilmaydi, o‘zbek tilida infinitiv hech qachon sof holatda qo‘llanilmaydi.

Odatda nemis tilida zamonlarda qo’llaniladigan qo’shma fe’llar o’rnida o’zbek tilida bitta fe’lning qo’llanilishi ham har ikki tilda gaplar tuzilishida katta tafovutlarni yuzaga keltiradi.

Ko'pincha ikkita predikativ birlikli nemis qo'shma gapi o’zbek tilida bitta predikativ birlikli oddiy kengaytirilgan jumlaga mos keladi. Nemis tilidagi ko‘pchilik ergash gaplar maxsus bog‘lovchi yoki “*-man* olmoshi” bilan kiritilgan bo‘laklar o‘zbek tilida odatda bo‘lishli yasovchi *-gan (-g‘uncha, -sa, -ib*) shaklida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda chet tillarini mukammal egallash zamon talabi ekanligining barchamiz guvohimiz desak xato qilmagan bo’lamiz. Zamonaviy mutaxassis esa bir necha xorijiy tilni mukammal egallagan bo’lmog’ini davr taqazo qilayotgani barchamizga ma’lum. Xorijiy tilni, jumladan, nemis tilini mukammal egallaganlik darajasi esa avvalo shu tilda yozma va og’zaki komunikatsiyaga layoqatli bo’lishni talab etadi. Buninig xulosasi shundan iboratki, bunday mutaxassis o’z fikrini to’g’ri bayon qilib, o’z munosabatini savodli ifodalay olmog’i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umarxo’jaev M.E. Nemis tili leksikologiyasi va frazeologiyasi. Andijon, 2010.
2. Umarxo’jaev M.,E., Nazarov Q.N. Deutsch - russisch - usbekisches phraseologisches Wörterbuch. Toshkent, 1994.
3. Chernisheva I.I., Stepanova M.D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. M., 1975. S 268.
4. Misoatov T.Z. Nemis tili grammatikasi. O’qituvchi, Tashkent,1980.
5. Khamidovna, N. S. (2021). On The Use of Infinitive Groups in German and Uzbek Languages. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, *1*(1), 202-204.
6. Xamidovna, N. S. (2021). On The Influence of The Phonetic Laws of The Uzbek Language in The Teaching of German. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, *3*, 46-48.
7. Nuritdinova, S., & Kochkarova, Y. (2022). Difficulties In Teaching Foreign Languages. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, *4*, 127-128.
8. Nuritdinova, S. (2020). O ‘zbek bolalar adabiyotida badiiy tafakkur yangilanishining tadriji. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, *1*(1).
9. Абдилоев, Ш. О. (2023). ЎЗБЕК, РУС, ТОЖИК ВА НЕМИС ТИЛЛАРИДАГИ ЗООНИМ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ. *IQRO JURNALI*, *3*(1), 156-159.
10. Абдилоев, Ш. О. (2023). ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАР—ХАЛҚ ҲАЁТИНИНГ ИНЪИКОСИ. *PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI*, *1*(2), 157-159.
11. Абдилоев, Ш. О. (2023). АЙРИМ УЙ ҲАЙВОНЛАРИ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГА ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ТУРЛИ ХАЛҚЛАРДА МАЪНО

ИФОДАЛАНИШИ. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, *3*(5), 122-128.

12. Oxonjonovich, A. S. (2023). Peculiarities of Semantics of Phraseological Units with Zoonyms. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, *17*, 98-102.
13. Oxonjonovich, A. S. (2022). GERMAN PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A ZOONYM COMPONENT. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, *2*(11), 239-244.